

त्रिदेवी उपन्यासको कृतिपरक अध्ययन

त्रिभुवन विश्व विद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र

सङ्काय अन्तर्गत रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस

नेपाली शिक्षण समितिको स्नातकोत्तर

तह दोस्रो वर्षको दसौं पत्रको

प्रयोजनका लागि

प्रस्तुत

शोध पत्र

शोधार्थी

कौशिला रिसाल

त्रिभुवन विश्व विद्यालय

रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस

प्रदर्शनी मार्ग

२०६९

मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस

त्रिभुवन विश्व विद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस, नेपाली शिक्षण समितिका छात्रा श्री कौशिला रिसालले त्रिदेवी उपन्यासको कृतिपरक अध्ययन शीर्षकको शोध पत्र मेरा निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । मिहिनेत पूर्वक तयार पारिएको यस शोध पत्रको मूल्याङ्कनका लागि रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस नेपाली शिक्षण विभाग समक्ष प्रस्तुत गर्नका लागि सिफारिस गर्दछु ।

मिति: २०६९-१०-२०

हरि प्रसाद पराजुली
सहप्राध्यापक
रत्न राज्य लक्ष्मी क्याम्पस
नेपाली शिक्षण विभाग
प्रदर्शनी मार्ग, काठमाडौं

मिति: २०६९।११।११

त्रिभुवन विश्व विद्यालय

रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस

प्रदर्शनीमार्ग, काठमाडौं

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्व विद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय, रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस नेपाली विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षका छात्रा श्री कौशिला रिसालले दसौं पत्रको प्रयोजनको लागि तयार पार्नु भएको त्रिदेवी उपन्यासको कृतिपरक अध्ययन नामक शोधपत्र उक्त प्रयोजनको लागि उपयुक्त देखिएकोले स्वीकृत गरिएको छ ।

.....

हरि प्रसाद पराजुली
(शोध निर्देशक)

.....

ढाका प्रसाद घिमिरे
(बाह्य परीक्षक)

.....

डा. राम प्रसाद ज्ञवाली
(विभागीय प्रमुख)

कृतज्ञता ज्ञापन

उपन्यासकार मदन मणिको 'त्रिदेवी' उपन्यासको कृतिपरक अध्ययन शीर्षक शोध पत्र आदरणीय गुरु श्री हरि प्रसाद पराजुलीको कुशल निर्देशनमा तयार पारेको हुँ । उहाँको प्रेरणा नपाएको भए मैले प्रस्तुत शोधपत्रलाई यस रूपमा प्रस्तुत गर्न सक्ने थिइन । शोध लेखनका क्रममा उहाँले दिनु भएको अमूल्य समय, मार्ग निर्देशन र सुझावप्रति म श्रद्धेय गुरुप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

त्रिदेवीका लेखक श्री मदन मणि दीक्षितले आफ्नो जीवनी तथा उपन्यास सम्बन्धी राखेका जिज्ञासाहरु स्पष्ट पारिदिनुका साथै अन्तर्वार्ताको लागि अमूल्य समय दिनु भएकोमा उहाँप्रति म अनुगृहीत छु । यसको अतिरिक्त उहाँले दिनुभएको उपन्याससँग सम्बन्धित सन्दर्भ कृतिहरुप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । शोधपत्रका बारेमा आवश्यक सल्लाह प्रदान गरी लेखनका निम्ति प्रेरणा दिने आदरणीय गुरु तुलसी मान श्रेष्ठ प्रति हृदयदेखि नै आभार व्यक्त गर्दछु । प्रस्तुत शोधपत्र स्वीकार गरी शोध लेखनका लागि स्वीकृति प्रदान गर्नु हुने रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पसका विभागीय प्रमुख श्री राम प्रसाद ज्ञवाली लगायत नेपाली विभागमा कार्यरत सम्पूर्ण श्रद्धेय गुरुहरुप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा यसको प्रयोग भएका सामग्रीका लेखक तथा सम्पादकहरुप्रति पनि हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु ।

प्रस्तुत शोध कार्यका क्रममा विभिन्न सहयोग गर्नु हुने बहिनी सोविता रिसाल तथा भाइ लक्ष्मण सुवेदी धन्यवादका पात्र हुनुहुन्छ ।

अन्तमा प्रस्तुत शोधपत्रको मूल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्व विद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस नेपाली शिक्षण विभाग समक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

मिति २०६९/१०/१८

कौशिला रिसाल

शैक्षिक सत्र

२०६५/६६

त्रि.वि. दर्ता नं. ९-१-४३-१४२-९६

परीक्षा रोल नं : ४०००७६

अध्याय एक
शोध परिचय

(१-४)

१.१	विषय परिचय	१
१.२	समस्या कथन	१
१.३	शोध कार्यको उद्देश्य	१
१.४	पूर्व कार्यको समीक्षा	२
१.५	शोधको औचित्य	३
१.६	शोध कार्यको सीमाङ्कन	३
१.७	सामग्री सङ्कलन र शोध विधि	३
१.८	शोधपत्रको रूपरेखा	३

अध्याय दुई

मदनमणि दीक्षितको जीवनी र व्यक्तित्व

(५-१५)

२.१	मदनमणि दीक्षितको जीवनी	५
२.१.१	जन्म र जन्मस्थान	५
२.१.२	बाल्य जीवन	५
२.१.३	शिक्षा र दीक्षा	५
२.१.४	विवाह र दाम्पत्य जीवन	५
२.१.५	रुचि र स्वभाव	६
२.१.६	प्रेरणा र प्रभाव	६
२.२.	मदनमणि दीक्षितको व्यक्तित्व	७
२.२.१	राजनैतिक व्यक्तित्व	७
२.२.२	पत्रकार व्यक्तित्व	७
२.२.३	दार्शनिक चिन्तक व्यक्तित्व	८
२.२.५	शिक्षक व्यक्तित्व	८
२.२.४	उपकुलपति व्यक्तित्व	८
२.२.६	साहित्यकार व्यक्तित्व	८
क	कथाकार व्यक्तित्व	९
ख	निबन्धकार व्यक्तित्व	९
ग	उपन्यासकार व्यक्तित्व	१०
घ	समालोचक व्यक्तित्व	१०
२.३	मान सम्मान तथा पुरस्कार	१०

२.४	मदनमणि दीक्षितको औपन्यासिक प्रवृत्ति	११
२.४.१	दार्शनिकता	११
२.४.२	सामाजिक यथार्थवाद	११
२.४.३	आलोचनात्मक यथार्थवाद	१२
२.४.४	नारी प्रधानता	१२
२.४.५	ऐतिहासिकता	१२
२.४.६	मनोवैज्ञानिकता	१२
२.४.७	मानवतावादी	१३
२.४.८	प्राकृतिकता	१३
२.४.९	राजनीतिक विकृति विसङ्गतिप्रति विरोध	१३
२.४.१०	मिथकको प्रयोग	१४
२.४.११	महाकाव्यात्मकता	१४
२.४.१२	आध्यात्मिकता	१४
२.४.१३	संस्कृतिप्रतिको मोह	१४
२.४.१४	भाषिक वैशिष्ट्य	१५
२.४.१४	निष्कर्ष	१५

अध्याय तिन

विधा सिद्धान्तका आधारमा त्रिदेवी उपन्यासको विश्लेषण		(१६-४१)
३.१	शीर्षक विधान	१६
३.२	संरचना	१६
	३.२.१ बाह्य संरचना	१७
	३.२.२ आन्तरिक संरचना	१७
३.३	त्रिदेवी उपन्यासको कथावस्तु	२०
३.४	पात्र वा चरित्र चित्रण	२३
	३.४.१ प्रमुख पात्र	२४
	३.४.२ सहायक पात्रहरू	२७
	३.४.३ गौण पात्रहरू	३१
३.५	दृष्टिविन्दु	३१
३.६	पर्यावरण	३२
३.७	भाषाशैली	३४
३.८	गति र लय	३७
३.९	प्रतीक र बिम्ब	३८
३.१०	सारवस्तु	४०

अध्याय चार

प्रवृत्तिगत आधारमा त्रिदेवी उपन्यासको विश्लेषण (४२-५०)

४.१	सामाजिक यथार्थवादी प्रवृत्ति	४२
४.२	राजनीतिक विकृतिको तीव्र व्यङ्ग्य	४३
४.३	आलोचनात्मक यथार्थवादी प्रवृत्ति	४३
४.४	आदर्शवादी उपन्यास	४४
४.५	मानवतावादी दृष्टिकोण	४४
४.६	नारीवादी उपन्यास	४५
४.७	यौन मनोविश्लेषणात्मकता	४५
४.८	ऐतिहासिकता	४८
४.९	द्वन्द्वात्मकता	४८
४.१०	बहुनायकको प्रयोग	
४.११	भाषिक वैशिष्ट्य	४९
४.१२	निष्कर्ष	५०

अध्याय पाँच

त्रिदेवी उपन्यासको योगदान (५१-५४)

५.१	त्रिदेवी उपन्यासको योगदान	५१
	सन्दर्भ ग्रन्थसूची	
	परिशिष्ट	